

ENSÂRİYYE

(bk. HEREVİYYE).

ENÜŞİRVÂN

(أنوشروان)

Kisrâ Enüşîrvân
I. Hüsrev b. Kubâd
(ö. 579)**Sâsânî hükümdarı
(531-579).**

Enüşervân, Nüşîrevân, Nüşervân şeklinde de kaydedilen bu kelime, Pehlevîce'de "ölümsüz ruh" anlamına gelen ve Zerdüş't metinlerinde ölümler için övgü sıfatı olarak kullanılan **enüşeg-rüvân**ın değişik bir şekli olup genellikle Kisrâ I. Hüsrev'i II. Hüsrev Pervîz'den ayırt etmek için kullanılmıştır. I. Hüsrev Pehlevîce eserlerde olduğu gibi (*Pahlavi Texts*, s. 55, 115; *Dinkerd*, s. 571, 654) Arapça ve Farsça kaynaklarda da bu unvanla zikredilmiştir.

531'de babası Kubâd'ın yerine tahta geçen Enüşîrvân'ın ilk icraatı Mazdeizm'in sebep olduğu zararları telâfi etmek oldu. Bir başka önemli faaliyeti de arazi ve vergi reformunu gerçekleştirmesidir. Enüşîrvân bütün araziyi ve ürünü durumuna ve çeşidine göre yeniden vergilendirmiş, kişilerden alınan vergiyi sınıf ve kategorilerine göre düzenlemiştir. Bununla beraber hânedan üyeleri, yüksek rütbeliler, askerler, din adamları, devlet memurları bu vergiden muaf tutuldu (Taberî, II, 150-153). Aynı zamanda yaptığı askerî ve idarî reformlarla da meşhur olan Enüşîrvân ülkeyi dört idarî bölgeye ayırarak tek kumandan yerine her bölgeye ayrı ayrı birer ispehbed ta-

yin etti (a.g.e., II, 98, 99; Dîneverî, s. 69). Onun tarafından uygulamaya konulan dörtlü yönetim biçimine bazı Pehlevîce risâlelerde temas edilmiştir (meselâ bk. *Şehrîhâ-yi İrân*, s. 8-23).

Genelde başarılı bir dış politika takip eden Enüşîrvân tahta çıktıktan sonra 532'de Bizans imparatoruyla barış yaptı. Fakat bu barış 540 yılında bozuldu ve yeniden savaşlar başladı. Enüşîrvân Suriye topraklarına girerek birkaç şehri zaptetti, bazılarını da haraca bağladı. Son olarak Antakya'yı yağmalayıp yaktı ve çok sayıda esir aldı. Bunun üzerine Jüstinyen Sâsânîler'le barış yapmak zorunda kaldı. İran'a döndükten sonra Ctêsiphon (Medâin) yakınlarında Antakya gibi bir şehir inşa edilmesini emreden Enüşîrvân bu şehre Veh-Andiök-Husrev (Antakya'dan daha güzel şehir) adını verdi. Buraya Antakya'dan getirdiği eserleri yerleştirdi. Halkın Rûmegân ismini verdiği şehir İslâmî kaynaklarda Rûmiye olarak adlandırılır. Onun birkaç şehir daha inşa ettirdiği söylenir. Enüşîrvân 543'te ikinci defa Suriye'yi işgal ederek Urfa'yı kuşattı, fakat buradan geri çekilmek mecburiyetinde kaldı. Nihayet beş yıllık bir barış antlaşması ile Bizanslılar'la olan savaşa son verildi. Yalnız barışın dördüncü yılında Lazika'da birkaç yıl süren bir savaş çıktı. Enüşîrvân bu savaşı kaybetti ve 561'de yeniden barış yapıldı. Bizans İmparatorluğu ile olan anlaşmazlıklar aralıklarla 579 yılına kadar devam etti.

Enüşîrvân, doğuda 557-558 yılları arasında Eftalit (Akhunlar) topraklarının bir bölümünü ilhak etti ve Amuderya nehri Türkler ile Sâsânîler arasında sınır kabul edildi. Diğer taraftan Enüşîrvân'ın Seyf b. Züyezen'e yardım için gönderdiği kumandanlardan Vehriz San'a'yı ele geçirdi (570) ve böylece Güney Arabistan Sâsânîler'in hâkimiyetine girdi.

Enüşîrvân, diğer din ve mezheplere karşı müsamahakâr davranan bir hükümdar gibi görünür. Atina Okulu 529 yılında I. Iustinianos tarafından kapatılınca pek çok ilim adamı İran'a iltica etti ve Enüşîrvân tarafından çok iyi karşılandı. Hüzistan topraklarındaki Cündişâpûr'da İslâm'ın ilk döneminde de önemli bir yere sahip olan bir tıp merkezi kurdu. Sarayındaki doktor ve filozofları koruyan Enüşîrvân ilmî kitapları Yunanca ve Süryânîce'den Pehlevîce'ye tercüme ettirdi (J. F. Duneau, I, 13-22). Onun em-

riyle Bürzüye adlı İranlı bir doktor, daha sonra İbnü'l-Mukaffa' tarafından *Kelîle ve Dimne* başlığıyla Arapça'ya çevrilen *Panchatantara*'yı Sanskritçe'den Farsça'ya tercüme etti. Satrancın da onun vasıtasıyla Hindistan'dan İran'a girdiği söylenir (*Pahlavi Texts*, s. 115). Avesta'nın nihâi derlemesi ve mevcut alfabeyle yazılması belki de Enüşîrvân dönemine aittir. İslâmî kaynaklarda adil bir hükümdar olarak zikredilen Enüşîrvân'la ilgili hikâye ve menkıbelere sıkça yer verilir. Bu sebeple âdâb ve ahlâka dair Pehlevîce kaynaklarda, İslâmî eserlerdeki pek çok hikmetli söz ona atfedilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Pahlavi Texts (nşr. Jamasp-Asana), Bombay 1897-1913, s. 55, 115, 157; *Dinkerd* (nşr. Madan), Bombay 1911, s. 571, 654; *Kitâbü't-Tâc fî şretî Enüşîrvân* (nşr. M. Grignaschi, JA, sy. 254 [1967] içinde), s. 103-108; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 91, 94, 98-104, 139-144, 147-155, 166-171, 176, 180, 201, 204; Hamza el-İsfahânî, *Târîhu sinî mülûkî'l-arz ve'l-enbiyâ*, Beyrut, ts. (Dâru Mektebeti'l-Hayât), s. 45-47; İbn Miskeveyh, *el-Hikmetü'l-hâlîde* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1952, s. 49-61; Dîneverî, *el-Ahbarü't-tuâl*, s. 67-69; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, s. 191-211; *Hürednâme* (nşr. M. Servet), Tahran 1367 hş./1988, s. 62-65; *Şehrîhâ-yi İrân* (nşr. J. Marquart — G. Messina), Roma 1931, s. 8-23; A. Christensen, *L'Iran sous les Sassanides*, Copenhagen 1944, s. 363-400; R. Ghirshman, *L'Iran*, Paris 1951, s. 273 vd.; J. F. Duneau, "Quelques aspects de la pénétration de l'hellénisme dans l'Empire Perse Sassanide", *Mélanges René Crozet*, Poitiers 1966, I, 13-22; R. N. Frye, "The Political History of Iran Under the Sasanians", *CHIr*, III/1, s. 153-162; a.m.f., *The History of Ancient Iran*, München 1984, s. 325-334; A. Merzbân Râd, *Hüsrev Enüşîrvân der Edeb-i Fârsî*, Tahran 1356 hş./1977; H. Massé, "Anüşîrvân", *El²* (İng.), I, 522.

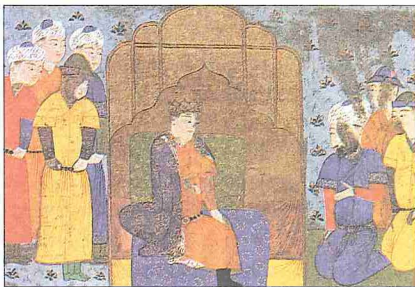

AHMED TEFAZZULÎ

Edebiyat. Enüşîrvân klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Nüşîrevân-ı Âdil şeklinde zikredilmektedir. Ahlâk ve nasihat kitaplarıyla bazı müstakil hikâye ve mesnevîlerde daha çok adalet timsali kahraman bir hükümdar olarak yer almış, diğer manzum türlerde ise bu yönüyle teşbih, mecaz ve mazmunlara konu olmuştur. Başarılı bir devlet adamı olduğu için adı genellikle "devlet" kelimesiyle beraber anılmıştır: "Sehâsi Hâtem'in tayyetti nâmin yâdolunmaz hiç / Şükûh-ı devlet-i Kisrâ'ya elhak kesr-i şân verdi" (Fitnat).

Enüşîrvân'ın Bağdat yakınlarında Dicle kıyısında Medâin'de yaptırmış olduğu ge-

Enüşîrvân'ı tahtında gösteren bir minyatür (Firdevsî, *Şehnâme*, IÜ Ktp., FY, nr. 1406, vr. 193*)

niş ve muhteşem sarayın çok büyük, gösterişli ve elips biçiminde, yaklaşık 30 m. yüksekliğinde bir tonozla örtülü Tâk-ı Kısra veya Eyvân-ı Kısra adlı salonu, kendi halkıyla yabancı devlet erkânı ve misafirleri kabul edip dinlediği, haksızlığa uğrayanların başvurduğu bir adalet sarayı olarak şöhret kazanmıştır. İbn Hâcib, Buhtürî ve Firdevsî gibi birçok şairin hakkında müstakil şiirler yazdığı (bk. Dihhudâ, XIX, 34, 36-37, 39-40) bu sarayın büyük bir kısmı XIX. yüzyıl sonlarında bir depremde yıkılmıştır. Ancak günümüzde Bağdat yakınlarındaki Selmânîpâk kasabası civarında ayakta kalan kısımları bile bir mimari şaheser olduğunu göstermektedir. Genişliği ve yüksekliğiyle ünlü bu tâk klasik Türk edebiyatında bu vasıfları yanında güç ve kudret sembolü olarak da sık sık kullanılan bir remiz olmuştur. Manzum ve mensur siyerlerle benzeri eserlerde, Hz. Peygamber'in doğumu sırasında meydana gelen mucizevi olaylarda zarar gördüğü kaydedilen bu hükümdarlık tâkına, gazel ve kasidelerde tâk kelimesinin lugat mânasından hareketle güzelin mihrap veya hilâl şeklindeki kaşî da benzetilmiştir. Bursalı Ahmed Paşa'nın, "Kisrâ-yı hüsnü'dür ki bugün kaşî tâkına / Zencîr-i müşğ asar hâm-ı gîsûsı Kâsım'ın" beyti bunu ifade ettiği gibi Nedîm'in, "Şüphesiz Nüşîrevân'ın tâci başından düşer / Baksa tâk-ı ser-bülend-i kasr-ı izz ü şânına" beytinde işaret edilen taç da Kisrâ ile birlikte anılan ona ait tamamlayıcı unsurlardan biridir. Rivayete göre Enüşîrvân bu tâka bir çan astırıp ucuna da zincir bağlatmış, onun adaletine başvuranları "zencîr-i adl" denilen bu zincir vasıtasıyla çanı çalar ve dertlerini kendisine anlatırlarmış. Zâtî'nin, "Serverâ bir bend-i lâkayddır kapında adl / Tutamazdı anı zencîre çekip Nüşîrevân" beytiyle Bâkî'nin, "Erdi nesîm-i ma'delet-i Kisrî-i bahâr / Zencîr-i adli çekti çemenzâra cüybâr" beytinde bu durum söz konusu edilerek övülenler Enüşîrvân ile karşılaştırılmıştır.

Enüşîrvân'ın babası Kubâd da, "Tâc-ı Kubâd ü sâgâr-ı Cem'den ferâğî var / Mecnûn bulalı Leylî itinın yalağını" (Hayâlî Bey) beytinde görüldüğü gibi divan edebiyatında taçla birlikte anılan bir diğer kahramandır. Şark - İslâm edebiyatlarında çok işlenmiş mesnevi konularından biri olan Hüsrev ü Şîrîn veya Ferhad ile Şîrîn hikâyesinin esas kahramanı ise Enüşîrvân (I. Hüsrev) değil II. Hüsrev'dir. Ayrıca hikâyenin önemli

kahramanlarından Pervîz de (Hüsrev-i Pervîz) Enüşîrvân'ın torunu kabul edilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mustafa Nihat Özön, *Edebiyat ve Tenkid Sözlüğü*, İstanbul 1954, s. 209; Levend, *Divan Edebiyatı*, s. 163; Harun Tolasa, *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 72-73; Abdülbaki Gölpınarlı, *Mesnevî ve Şerhi*, İstanbul 1985, VI, 404; Cemal Kurnaz, *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*, Ankara 1987, s. 125-126; İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989, II, 247-248; Nejat Sefercioğlu, *Nev'î Divanı'nın Tahlili*, Ankara 1990, s. 62; Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*, Ankara 1992, s. 12; *Kâmûsü'l-a'lâm*, VI, 4621; *TDEA*, VII, 89; Dihhudâ, *Luğat-nâme*, V, 464; XIX, 33-41.

NURETTİN ALBAYRAK

ENÜŞİRVÂN b. HÂLİD

(أنوشروان بن خالد)

Sadrü'l-İslâm Şerefüddîn
Ebû Nasr Enüşîrvân b. Hâlid
b. Muhammed el-Kâşânî
(ö. 532/1138 [?])

Selçuklu ve Abbâsî veziri.

459'da (1066-67) Rey veya Kâşân'da doğdu. Büyük Selçuklu Devleti'nde divan kâtibi olarak göreve başladı. Sultan Berkıyaruk ile Selçuklu tahtında hak iddia eden amcası Tutuş arasında Rey yakınlarındaki Dâşîlû'da meydana gelen ve Tutuş'un ölümüyle sonuçlanan savaşa katıldı (17 Safer 488 / 26 Şubat 1095).

Sultan Berkıyaruk'un veziri Müeyyidülmülk'ten ilgi ve itibar gören Enüşîrvân onun himayesinde görev aldı. Müeyyidülmülk'ün, Berkıyaruk'un annesi Zübeyde Hatun aleyhindeki sözleri ve faaliyetleri sebebiyle azledilerek bizzat Berkıyaruk tarafından katledilmesi üzerine devlet hizmetini terketti ve Basra'ya gidip edebiyatla meşgul oldu. Burada meşhur şair Harîrî ile tanışıp onu *el-Mağâmât*'ı yazmaya teşvik etti. Sultan Berkıyaruk'tan sonra tahta geçen Muhammed Tapar zamanında ve Ziyâülmülk'ün vezirliği sırasında (1107-1111) hazinedar ve ârizü'l-ceyş olarak görev yaptı. Şemsülmülk Osman b. Nizâmülmülk 2000 dinar karşılığında onun yerine âriz tayin edilince Bağdat'a gitti. Hâtimülmülk Muhammed Meybûdî'nin vezirliği döneminde (1111-1117) vezir nâibi oldu. Fakat şiddetli muhalefet ve entrikalarla karşılaşınca istifa etmek zorunda kaldı. Daha sonra tekrar ârizü'l-ceyş tayin edildi ve 516 (1122-23) yılına kadar bu görevi sürdürdü; bu tarihte azl ve hapsedildi. Şemsülmülk Os-

man b. Nizâmülmülk'ün ölümünden sonra (517/1123) hapisten kurtuldu ve Irak Selçuklu Sultanı Mahmûd b. Muhammed Tapar tarafından vezir tayin edildi; 1127-1128 yılları arasında bu görevde kaldı. Rakip ve düşmanlarının entrikaları yüzünden vezirlikten ayrılıp Bağdat'a gitti ve 1132'de Halife Müstersîd-Billâh tarafından vezirliğe getirildi. 1134 yılında istifa ettikten bir süre sonra da Irak Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muhammed Tapar'ın veziri oldu. Ancak iç karışıklıkları önleyemediği ve başarılı olmadığı için azledildi ve yerine rakiplerinden İmâdüddin Dergezîni getirildi (1136).

Enüşîrvân 532 veya 533 Ramazanında (Mayıs 1138 veya Mayıs 1139) Bağdat'ta vefat etti. Başta halifenin veziri olmak üzere çok sayıda devlet adamının katıldığı muhteşem bir cenaze töreniyle önce burada defnedildi; daha sonra Küfe'ye götürülerek Hz. Ali'nin türbesine gömüldü.

Akıllı, titiz, dindar, güzel ahlaklı ve doğru bir kişi olarak tanıtılan Enüşîrvân aşırı dindarlığı ve nezaketi sebebiyle tenkit edilmiştir. Kendisi de edipti; âlim ve şairleri himaye ettiği için çağdaşlarının övgüsüne mazhar olmuştur.

Enüşîrvân *Füturu zamâni's-şudûr ve şudûru zamâni'l-fütûr* adıyla bir eser kaleme almıştır. Sultan Melikşah'ın tahta geçişinden (1072) Irak Selçuklu Sultanı Tuğrul b. Muhammed'in ölümüne kadar (1134) geçen süre içinde meydana gelen olayları ve hâtrâtını ihtiva eden bu Farsça eser, Selçuklular'ın siyasî tarihi ve o dönemdeki batinî faaliyetler açısından olduğu kadar divan teşkilâtı ve saray hayatı bakımından da birinci elden önemli bir kaynaktır. Ancak müellifin olayları yorumlarken ve bir kısım devlet adamlarını değerlendiren zaman zaman tarafsızlıktan uzaklaştığı, bazı vezir ve memurları aşırı derecede överken bazılarını da ağır biçimde tenkit ettiği görülür. *Füturu zamâni's-şudûr*, İmâdüddin Kâtib el-İsfahânî tarafından bazı ilâvelerle birlikte *Nuşretü'l-fetre ve 'uşretü'l-fitre* adıyla Arapça'ya tercüme edilmiştir. Bûndârî de bu tercüme *Zübdetü'n-Nuşra ve nuşbetü'l-üşra* adıyla ihtisar etmiştir. Her üç müellifin ortak ürünü olan bu eser ilk defa Martin Theodor Houtsma tarafından neşredilmiştir (*Tevârîhu Âli Selcâk [L'Histoire des Seldjoudides]*, Leiden 1889). Daha sonra çeşitli baskıları yapılan eser (*Kitâbü Târîhi devleti Âli Selcâk*, Kahire 1900, Beyrut 1400/1980) Kıvâmüddin Burslan